

ARGUMENT

A devenit astăzi mai mult decât evident faptul că dreptul are un rol esențial în reglementarea relațiilor interumane. Regulile juridice, sub forma normelor de drept, organizează funcționarea generală a statului, impun obligații, asigură valorificarea unor interese, ele fiind în același timp și un barometru al gradului de civilizație al unei societăți deoarece reflectă „spiritualitatea unei națiuni, tradițiile acesteia, istoria ei” (V.D. Zlătescu). Motiv pentru care se poate spune că înțelegerea realității juridice este o dimensiune inalienabilă a realității sociale care se cere a fi cunoscută și respectată.

În ultimii ani am făcut o serie de demersuri publicistice prin care am căutat să aduc în atenția cititorilor puncte de vedere legate de această realitate socială, cu precădere la relația dreptului cu Statul, principala instituție a societății. Ele nu sunt demersuri de natură științifică, dar se bazează pe elemente furnizate de filosofia dreptului, de știința politică și cea a dreptului, adresându-se în principal celor care, fără a fi juriști, înțeleg spiritul dreptului.

Prezenta carte cuprinde o parte dintre articolele publicate în format electronic în perioada anilor 2015-2021, pe site-ul www.universuljuridic.ro, idei aflate și acum în plină actualitate. Ele au fost rânduie, cu câteva excepții, respectând cronologia aparițiilor. Unele concepte care exprimă valori esențiale se repetă din dorința de a da consistență respectivului demers. Am supus atenției chestiuni care se referă la consolidarea principiului responsabilității statului, instituționalizarea unor mijloace de control asupra acestuia, instituirea și respectarea unei ordini juridice coerente și stabile, promovarea principiilor legalității și constituționalității. Ele nu epuizează nici pe departe ideile din temele abordate. Respectivele demersuri cuprind păreri personale, ridică probleme izvorâte din teoria și practica politică și, desigur, din cea a dreptului, pentru că cele două sunt strâns legate între ele, dreptul având un rol esențial în înfăptuirea deciziilor politice. Analiza a fost abordată în mod digresiv cu intenția de a putea deschide și o discuție asupra respectivelor

probleme, sau să ridice întrebări asupra modului în care dreptul exprimă nevoile sociale ale colectivității. Pentru că astăzi știința dreptului are ca obiect, așa cum m-am exprimat anterior, dreptul în toată complexitatea sa, nelimitându-se numai la domeniul normativ, domeniu important dar nu singular, fiind mai actuale decât oricând aprecierile reputatului om de drept, francezul Michel Troper, precum că „în zilele noastre trăim din ce în ce mai mult sub imperiul dreptului”.

Îmi exprim speranța că temele propuse atenției vor trezi interesul cititorilor. În ce măsură am reușit, vor aprecia aceștia. În încheiere, doresc să mulțumesc editorului pentru promovarea la tipar a acestui volum pentru că, așa cum sublinia un prestigios colectiv de cercetători în domeniul culturii, „cu toată proliferarea tehnologiilor moderne, rolul lecturii rămâne fundamental în procesul educației permanente”.

Autorul

RELAȚIA STATULUI CU DREPTUL

„Statul și dreptul sunt legate între ele într-un raport
de interdependență”

Hans Kelsen

Discuții în legătură cu statul au existat încă din antichitate. Schimbările care au avut loc în comuna primitivă au determinat apariția unei noi forme de organizare socială, structurată într-o comunitate ce cuprindea o anumită populație, organizată pe un anumit teritoriu. Erau forme incipiente de organizare politico-statală. Denumirea explicită de „stat” a apărut relativ târziu, termenul fiind creat, se pare, de Machiavelli. În opera acestuia îl găsim ca sinonim alături de termeni precum principat sau republică. Statul a devenit, în decursul timpului, principala instituție a societății, determinând numeroase dezbateri cu privire la natura, funcțiile, mecanismul și formele sale. Drept urmare, el se manifestă în zilele noastre ca legislator (fiind singura autoritate de la care emană legile), ca administrator (realizând acte de administrare prin organele administrației publice) și ca judecător (înfăptuind, prin instituțiile sale specializate, actul de justiție). Concomitent cu apariția și consolidarea statului a fost creat dreptul, care exprimă nevoile sociale ale unei colectivități constituite politic. Dreptul – produs al lui *homo juridicus* pe o anumită treaptă a evoluției sociale – este impregnat de sociabilitate pentru că toate societățile au fost, dintotdeauna și oriunde, dotate cu ordine juridică. Sunt numeroase opinii în legătură cu apariția dreptului. Dintre acestea vom cita câteva. Maurice Duverger apreciază că dreptul apare atunci când oamenii dintr-un grup social încearcă să regleze raporturile dintre ei printr-un echilibru dintre avantajele și dezavantajele pe care fiecare le trage din aceste raporturi. Helmut Coing consideră că dreptul apare pe acea treaptă istorică în care relațiile dintre oameni, bazate pe legătura de sânge, își pierd

autoritatea. Dar constituirea dreptului ca o entitate pe deplin conturată are loc odată cu apariția puterii publice ca putere de stat, atunci când alături de cutume apare și dreptul scris, unele dintre aceste norme scrise fiind intrate în patrimoniul cultural al umanității (precum Codul lui Hammurabi sau Legea celor XII table, dar și altele). Conceptul de „drept” acoperă două realități sociale distincte. În sens filosofic el desemnează ideea de justiție, de echitate. În sensul juridic al termenului distingem dreptul subiectiv care reprezintă îndreptățirea participanților la un raport juridic de a pretinde ceva de la ceilalți participanți la respectivul raport și dreptul obiectiv. Acesta este cel care are cea mai largă utilizare deoarece reprezintă ansamblul regulilor de conduită menite să reglementeze viața oamenilor. Iar pentru a denumi totalitatea normelor de drept aflate în vigoare la un moment dat e consacrată sintagma „drept pozitiv”, la baza acestuia stând reguli fundamentale, noțiuni universale de drept. Locul și rolul dreptului în societate a fost pus în evidență în mod magistral de marele filosof al dreptului românesc și european, Mircea Djuvara, care afirma că „ideea fundamentală care stă la baza dreptului este respectul demnității omenești, respectul față de om, al tuturor drepturilor sale legitime, adică al acelor care nu reprezintă încălcarea drepturilor celorlalți”.

Referindu-se la relația dintre stat și drept Hans Kelsen, creatorul teoriei pure a dreptului, apreciază că „statul și dreptul sunt strâns legate între ele într-un raport de interdependență”, aserțiune confirmată de practica socială și istorică ce atestă că statul a creat dreptul, la rândul său dreptul delimitând configurația și acțiunile statului. Din punct de vedere al autorității statul este, așa cum am menționat deja, unica autoritate legiuitoare care, în acest fel, deține monopolul asupra forței, în acest sens una dintre cele mai cunoscute identificări ale statului fiind formulată de reputatul sociolog și om de drept Max Weber. El afirma că „statul este instituția politică a cărei birocrăție (aici termen cu conotație pozitivă – s.n. M.A.) reușește să exercite, în numele legii, monopolul constrângerii fizice legitime”.

Deținând acest monopol, statul garantează prin drept viabilitatea și respectarea ordinii civile și a păcii interne. Fără constrângerea pe care statul o exercită, dreptul și-ar pierde din eficiență în raport cu alte modalități de reglementare socială, relația statului cu dreptul în vederea realizării constrângerii materializându-se printr-un sistem de norme ce orientează comportamentul uman. Aceste norme, caracterizate prin imperativitate, constrângere și eficacitate, au față de alte categorii de norme – precum cele morale sau religioase – un caracter obligatoriu, clarificând, totodată, probleme fundamentale ale existenței umane.

Din realitatea faptului că statul este o instituție politică, rezultă și strânsa legătură dintre politică și drept, politica nefiind însă o invenție a epocii moderne. Încă Aristotel considera că politica este o dimensiune naturală a omului. Desigur, în două milenii lucrurile au evoluat considerabil, dar viziunea aristotelică asupra politicii nu s-a schimbat prea mult, fiind și astăzi valabil postulatul că nicio societate nu poate exista în afara politicii. În urmă cu două secole Sir Frederick Pollock afirma că „dreptul este pentru instituțiile politice ceea ce sunt oasele pentru corp”. În zilele noastre profesorul Gavin Drewry este și mai explicit: „Este un truism, deși nu unul fericit, faptul că atât analiștii politici cât și juriștii par să uite câteodată că dreptul și politica – deopotrivă în aspectele lor teoretice cât și în cele practice – sunt foarte strâns legate”. Afinitatea dintre politică și drept îmbracă diferite forme. Aproape fiecare schimbare politică are reverberații importante în sfera dreptului. În viața parlamentară discursul politic face parte din modalitățile prin care politicienii promovează dezbaterea, discurs care se sprijină în bună măsură pe argumente de drept și limbaj juridic, asigurând intervenției rigoare și credibilitate. Se apreciază că nu există sinteze politice din care să lipsească elementul juridic. Dar dreptul (este vorba, desigur, de o serie de ramuri ale dreptului public, cu precădere drept constituțional și drept administrativ) nu se suprapune nici pe departe cu politica, el menținându-și un spațiu propriu de acțiune în raport cu aceasta.

Referindu-ne însă la relația drept-politică apare inevitabil și elementul de putere, respectiv relația dintre drept și puterea politică, Georges Burdeau afirmând că „Puterea politică s-a manifestat ca putere instituționalizată, ce s-a impus și se menține sub întruchi-parea juridică a statului”. Practica socială a arătat că între evoluția societății și dinamica puterii politice, dar și a dreptului, există o legătură directă, ele evoluând de la o orânduire la alta, de la o etapă istorică la alta. În consecință, puterea politică și dreptul au cunoscut, în timp, dezvoltări și perioade de regres. În acest sens sunt de menționat evoluțiile pozitive din antichitatea greco-romană, urmate de fenomenul de regres din perioada Evului Mediu timpuriu (datorită dispariției aproape complete a puterii centralizate), pentru ca ulterior ele să cunoască un curs ascendent, marcat de Revoluția franceză și formarea marilor sisteme de drept (precum cel european continental – romano-germanic – și cel insular, anglo-saxon).

Puterea politică, relație socială complexă, presupune conducere și organizare, implicarea forței pentru menținerea ordinii sociale. Știința politică contemporană susține că puterea politică reprezintă conducerea socială dublată de constrângere. Această afirmație ne trimite, din nou, la relația dintre stat și drept. În cugetările reputatului matematician, fizician și filosof francez Blaise Pascal, acesta afirmă că justiția fără forță este neputincioasă, iar forța fără justiție este tiranică, concluzionând că „trebuie să punem împreună justiția cu forța și pentru aceasta să facem ca ceea ce este puternic să fie drept, iar ceea ce este drept să fie puternic”. Față de această pledoarie, îngemănarea puterii statului cu cea a dreptului apare mai mult decât necesară în exercitarea puterii politice. Prin drept, statul formează exigențe umane și politice, legea fiind un instrument prin care politicile sunt puse în acțiune. Dar cu toate că puterea politică este forța de comandă în societate, generată de relațiile sociale de putere, aceste relații sunt dirijate, într-o măsură importantă, de valorile dreptului. În esență, se poate spune că „politica stabilește scopurile guvernării sociale, dreptul alegând mijloacele” (P. Roubier).

Judecățile referitoare la relația dintre stat, drept și politică – ca proces social (viața politică fiind organizată astăzi cu precădere în jurul instituției statului) –, exprimate în prezentul demers, sunt valabile pentru orice tip de stat. Corelația dintre stat și drept este însă denaturată sau optimizată în funcție de regimul politic. Prin puterea de stat – ca element constitutiv al statului – se realizează ordinea de drept care se aplică în funcție de tipul de stat. În zilele noastre se disting, în principal, state cu regimuri politice totalitare și state cu regimuri politice democratice. Statele de tip totalitar sunt cele în care toate domeniile vieții sociale – politice, economice, culturale – sunt strict controlate. De cealaltă parte, statele democratice, dominate de liberalism, sunt caracterizate prin constituirea unor societăți complexe, cu legi constituționale și drepturi, sisteme judiciare independente, partide politice reprezentative. O manifestare directă a democrației în zilele noastre este „statul de drept”, care are la bază raportul dintre puterea de stat, societate și individ.

Conceptul de „stat de drept” nu este definit de filozofia politică și doctrina juridică, el având însă numeroase posibilități de identificare și evaluare. Cu privire la doctrina statului de drept și-au exprimat opinia numeroase personalități. Astfel, statul de drept exprimă „subordonarea statului față de drept” (J. Gicquel), „o concepție cu privire la putere” (J. Chevallier), „asigură garanții fundamentale libertăților publice” (J.L. Quermonne), „implică existența regulilor constituționale care impun tuturor” (O. Duhamel). În ceea ce ne privește, credem că statul de drept este cel pe care liberalismul l-a asimilat cu „domnia legii”. Premisa doctrinară a statului de drept a constituit-o contractualismul – concept inițiat de Hobbes și dezvoltat apoi de Locke și Rousseau, precum și teoria separației puterilor statului formulată de Montesquieu, teorie ce domină și astăzi toate sistemele democratice.

Contractualismul consacră ideea că la temelia societății organizate de stat stă acordul dintre indivizi, cu un așa numit „contract

juridico-social” generator de ordine și stabilitate socială, acceptat de membrii societății în mod constrângător în schimbul avantajului acestora de a se mișca într-un mediu social sigur și stabil. În zilele noastre, această doctrină este dominată de principiul constituționalismului ca urmare a faptului că la temelia sa se află legea fundamentală a statului, constituția. Acest curent – reprezentat în principal de James Buchanan, laureat al Premiului Nobel pentru contribuții la dezvoltarea teoriei contractualiste și constituționale – se întemeiază pe decizia constituțională și pe deciziile post-constituționale. În esență, este vorba de faptul că, din moment ce Constituția statului a fost adoptată, deciziile ulterioare, post-constituționale, trebuie adoptate numai în litera și spiritul acesteia. În relație directă cu acest principiu funcționează instituția reprezentării politice, reprezentare ce rezultă din alegeri prin care titularii puterii, cetățenii, consimt să fie guvernați de cei pe care îi aleg periodic. În acest fel alegerile conferă puterii politice legitimitate. În exercitarea mandatului, aleșii își asumă, la rândul lor, obligația de a ține seama de interesele electoratului, fiind ținuți să nu facă abstracție de starea de spirit a acestuia la un moment dat, nerealizarea obligațiilor asumate urmând a fi decretată electoral.

Organizarea statului potrivit principiului separației și echilibrului celor trei puteri ale acestuia – legislativă, executivă, judecătorească (puteri ce derivă din poziția statului de principală instituție a societății) – vine să completeze în mod firesc și necesar constituționalismul care consacră supremația Constituției. Montesquieu explică necesitatea acestei separări prin aceea că într-un stat „Nu este libertate dacă puterea judecătorească nu este separată de puterea legislativă și cea executivă. Dacă ea ar fi îmbinată cu puterea legislativă, puterea asupra vieții și libertății cetățenilor ar fi arbitrară, căci judecătorul ar fi și legiuitor. Dacă ar fi îmbinată cu puterea executivă, judecătorul ar avea forța unui opresor”. Dar conceptul de separație a puterilor nu trebuie înțeles în mod rigid, între componentele sale existând o anumită interferență, dreptul fixând cadrul

de funcționare al fiecărei puteri și de integrare a lor în sistemul de organizare socială. Desigur, este de maximă importanță ca acest cadru legal să fie aplicat în raport direct cu exigențele legii fundamentale și cu deplină „bună credință”.

Se poate spune că în timp au fost clarificate majoritatea problemelor teoretice și practice ale statului de drept. Între acestea, a fost consacrată necesitatea consolidării principiului responsabilității statului și al securității juridice, instituirea unei ordini juridice coerente și stabile, instituționalizarea unor mijloace de control asupra activității statului, dar și altele. Fiind o chestiune complexă, problematica statului de drept este analizată din perspectivă interdisciplinară. În ceea ce privește juridicul, teoria politică și cea a dreptului le circumscriu în sfera normativității și a legitimității. În planul normativității exigențele statului de drept au în vedere, pe de o parte, respectarea legii de către membrii societății, iar pe de altă parte, respectarea exigențelor dreptului de către stat. În planul legitimității, statul de drept presupune că puterea nu poate fi exercitată fără consimțământul celor guvernați. Referindu-se la locul și rolul statului de drept în arhitectura statului democratic de tip liberal, o excelentă sinteză reușește Jacqueline Russ care apreciază că „statul de drept desemnează mai mult decât o realitate de fapt; el este o normă regulatoare a vieții politice și etice, deschizătoare de drum pentru libertățile publice și pentru recunoașterea libertăților individuale, el reprezintă interrelația dintre stat și drept, acea legătură firească și necesară între norma juridică și realitatea politică statală”. Desigur, nu trebuie să idealizăm lucrurile, practica politică scoțând în evidență o serie de neîmpliniri. Nu vom dezvolta acum și aici acest subiect, dar o referire punctuală se impune. Teoria critică a sociologiei a evidențiat unele carențe ale democrației liberale, cu statul de drept în prim plan, carențe confirmate de practica socială. Între acestea am putea enumera, cu titlu de exemplu, faptul că și societățile care se bucură de un înalt nivel de democrație politică nu extind egalitatea democratică și asupra economiei.

Am evidențiat câteva repere ale relației dintre stat și drept. Repere care ne îndreptățesc să afirmăm că dreptul este un fenomen complex al vieții sociale. Cu mai bine de două milenii în urmă, jurisconșulții romani consacraseră adagiul *ubi societas, ibi ius* care acreditează ideea că o condiție esențială pentru existența dreptului o constituie prezența relațiilor sociale, norma juridică adresându-se nu indivizilor ci relațiilor dintre aceștia. Vom releva, din nou, faptul că accentuarea nevoii de a adopta decizii în societate a atras după sine necesitatea împlinirii activității de conducere cu cea de constrângere a indivizilor care refuză sau întârzie să se înscrie în fluxul cerințelor ce decurg din normele de drept, lumea reală fiind diversă, existând în societate tendințe contradictorii, dar și căutări pentru a stabili un echilibru. În consecință, perfecționarea sistemului de a elabora decizii a determinat diversificarea mijloacelor de a le impune, instrumentele legale de constrângere materializându-se și în consacrări constituționale. Este o parte a controlului social care, alături de supraveghere, presupune și presiune, control ce relevă funcția normativă și reglatoare în raport cu proiectele sociale ale puterii politice, dreptul înfățișându-se astfel în toată complexitatea sa în relația cu societatea.

Oamenii din societățile democratice consolidate cred în valori. Ele fac ca societatea să funcționeze pentru că în lumea reală conflictele generate de lupta pentru dobândirea de resurse – bani, putere, prestigiu – sunt inerente. Unul dintre mijloacele prin care se realizează protecția este controlul social ce menține ordinea și stabilitatea socială. În societățile post-totalitare acest control este cu atât mai necesar cu cât s-a dezvoltat, față de perioada anterioară, rolul administrației publice și al birocrațiilor locale și specializate menite să implementeze politicile publice. Reputatul sociolog polonez Jan Szepanski aprecia că fiecare colectivitate dezvoltă un sistem de constrângeri prin care comportarea indivizilor în societate să fie condusă către modelele care respectă valorile acceptate de aceasta.

Controlul social cuprinde o multitudine de mijloace. Acestea pot fi de natură socială, politică, culturală, juridică. Prin intermediul lor societatea impune membrilor săi exigențele respectării ordinii sociale și morale. De altfel, sintagma „ordine socială” indică chiar structura raporturilor sociale, economice și de drept care caracterizează o societate ce are norme și valori care stabilesc relațiile de echilibru. Nerespectarea lor conduce la manifestări deviate care se referă la orice comportament neconform – indiferent dacă încalcă sau nu legea privită ca act normativ emis de o autoritate. În consecință, controlul social se realizează și prin socializarea indivizilor în cadrul căreia un rol important îl au instituții precum familia, școala, biserica, societatea civilă. Prin acest proces de socializare indivizii ajung să se identifice cu un sistem și cu valorile și normele lui. Într-o societate democratică individul participă – de regulă prin sistemul democrației reprezentative – la actul de guvernare, însă el este în același timp constrâns să respecte standarde de comportament pe care nu le-a selectat el. Rezultă deci o legătură intimă între drept cu funcția sa normativă și controlul social care dezvoltă un întreg sistem de constrângeri pentru respectarea valorilor impuse de către stat.

În timp au existat păreri care vedeau realizarea controlului social numai prin constrângere. E. Durkheim, părintele teoriei sociologice a devianței, susținea ideea conform căreia constrângerea reprezintă trăsătura fundamentală a vieții sociale acționată prin mijloace de drept. Dar societatea nu are un caracter static. Societatea actuală nu mai seamănă nici pe departe cu societatea tradițională și, în consecință, există evoluții în ceea ce privește controlul social și implicit al constrângerii. În societățile democratice actuale funcționează deopotrivă atât instituțiile amintite mai sus, cu aplecare specială către cele cu caracter formativ-educativ, cât și mijloacele de constrângere. Constrângerea în acest tip de societate are drept finalitate promovarea valorilor democratice. Se pleacă în primul rând de la ideea că această constrângere nu trebuie să aibă un caracter abuziv pentru bunul și simplul motiv că abuzul de constrângere generează